

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

FTAMP 21.41.63
ЭОЖ: 297

DOI [10.53002/020](https://doi.org/10.53002/020)

Д.К. Жанабергенова, А.М. Тилеубаев

Қарағанды индустриялық университеті, Теміртай қ., Қазақстан
(E-mail: d.zhanabergenova@ttu.edu.kz, a.tileubaev@ttu.edu.kz)

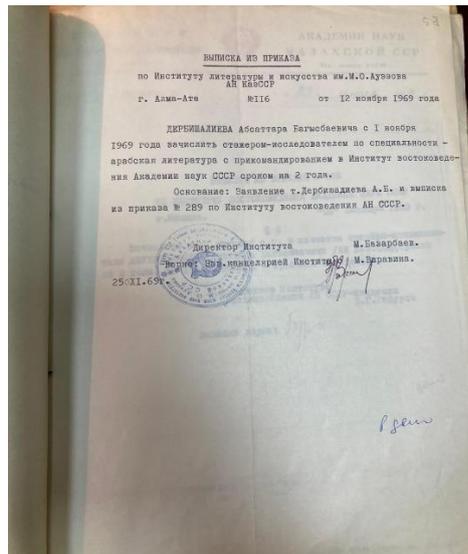
Қазақстандық шығыстанушы және исламтанушы ғалым Әбсаттар Бағысбайұлы Дербісәлінің рухани мұрасы

Қазақстан Тәуелсіздігінің 34 жылдығында біз мәдени мұраны сақтауға өмірін арнаған ғалымдарға құрмет көрсетеміз. Солардың жарқын өкілдерінің бірі – Қазақстандағы арабтану мектебінің негізін қалаушы, академик, шығыстану және исламтану саласындағы беделді маман Әбсаттар Бағысбайұлы Дербісәлі. Бүгінде әлемде исламтануға деген қызығушылық артып келе жатқандықтан, көрнекті қазақстандық исламтанушы Әбсаттар Дербісәлінің еңбектерін талдау ерекше маңызға ие. Оның ғылыми зерттеулері Қазақстанда исламды тереңірек түсінуге, мәдениетаралық диалогты нығайтуға және ғылыми білімді байытуға ықпал етеді. Бұл зерттеу Әбсаттар Дербісәлінің исламтану ғылымының дамуына қосқан үлесін оның ғылыми еңбектері мен өмір жолын талдау арқылы қарастыруға бағытталған. Ғалымның бірегей тәжірибесі оның еңбектерін Қазақстанда ғана емес, шетелде де исламтану саласы үшін құнды дереккөзге айналдырады.

Түйінді сөздер: ғалым – шығыстанушы, исламтанушы, дінтану, рухани мұра, ислам өркениеті, арабтанушы, ғалымның зерттеулері, исламтануға қосқан үлесі.

Кіріспе

1947 жылы Оңтүстік Қазақстан облысында дүниеге келген Әбсаттар Дербісәлі – Қазақстандағы шығыстану ғылымының дамуының ажырамас бөлігі болып табылатын тұлға. Ол – бұл бағыттағы қазақстандық мектептің негізін қалаушы, академик және беделді ғылыми ұйымдардың мүшесі. Оның білім жолы университетті үздік аяқтаудан басталып, кейін Мәскеуде шығыс тілдерін терең меңгерумен жалғасты [1; 57].

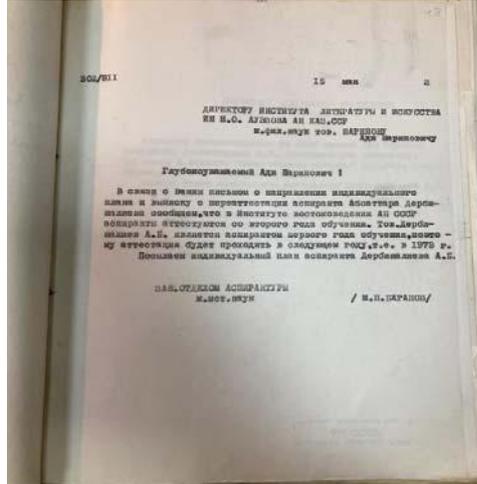

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

1 сурет. КСРО Ғылым академиясының Мәскеу Шығыстану институтына жолдама берілгені туралы хаттамадан үзінді.

Әбсаттар Дербісәлінің естеліктеріне сүйенсек, оның Шығыстану институтының аспирантурасына қабылдануы бөлім меңгерушісімен өткен жылы шырайлы әңгімеден басталған, онда ол алдымен тағылымдамадан өтуді ұсынған [2; 17].

М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директорына жолданған Барановтың ресми хатында Дербісәлінің бірінші курс аспиранты ретінде аттестациясы 1973 жылы өткізілетіні және оған жеке оқу жоспарын ұсынуға дайын екендігі көрсетілген [3; 47].

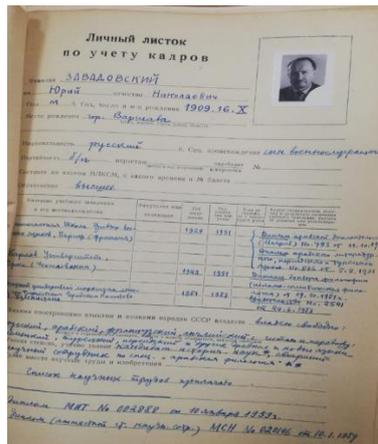

2 сурет. КСРО ҒА Шығыстану институты, Мәскеу к., аспирантура бөлімінің меңгерушісі, т.ғ.к. М. П. Барановтың жолдаған хаты, 1972 жыл.

Дербісәлі ғылыми жетекшісі, профессор Юрий Завадовскиймен таныстырылды, оның ұлылығын ол уақыт өте келе толық түсінді. Аспирантураға түскенге дейін араб тіліне деген сүйіспеншілікті оған Әділ Ермеков дарытқан еді. Аспирантурада Завадовскийдің ұсынысы бойынша Дербісәлі Мәскеу мемлекеттік университетінің Азия және Африка елдері институтына барып, араб тілін Ковалев пен Шарбатовтың оқулығы бойынша оқыды. Завадовский ерекше оқыту әдісіне ие болып, Дербісәлінің қазақ халқының тарихына деген қызығушылығын қолдап, Орталық Азия үшін шығыстанушылар даярлауға ықпал етті [4; 25].

Профессор Завадовскийдің энциклопедиялық білімі оның орыс, араб, француз және ағылшын тілдерін еркін меңгеруімен расталды. Бұл оның Еуропаның беделді университеттерінде алған білімі мен тәжірибесінің нәтижесі еді. Франция мен Чехословакиядағы ғылыми жолы оны жан-жақты маманға айналдырды [5; 1-2].

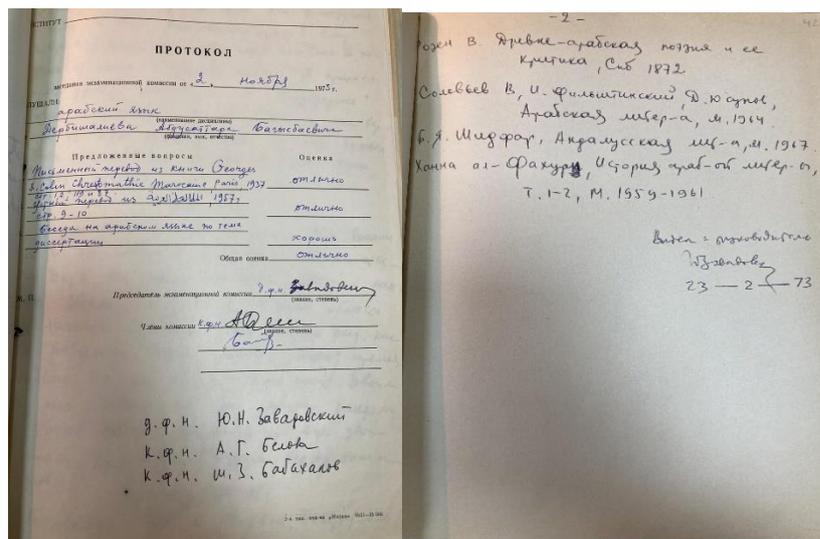
Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

3 сурет. Профессор Ю. Н. Завадовскийдің жеке ісі.

Профессор Ю. Н. Завадовскийдің Мағриб аймағының араб диалекттері мен бербер тілдерін терең менгеруі, сондай-ақ Алжир, Марокко және Тунисте жүргізген көп жылдық зерттеулері Әбсаттар Дербісәлінің диссертациялық тақырыбын таңдауда үлкен әсер етті.

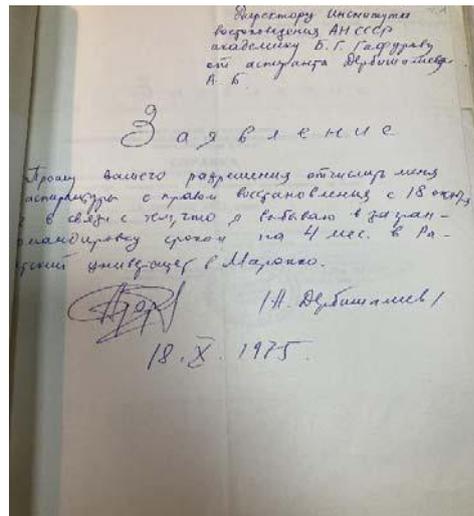
Емтихан комиссиясының хаттамасына сәйкес, Дербісәлі 1939 жылғы марокколық әдеби шығарманың араб тілінен аудармасын сәтті орындап, жоғары баға алған. Бұл, мүмкін, оның ғылыми зерттеу тақырыбын – сол кезеңде аз зерттелген Марокко әдебиетін таңдауына себеп болған шығар. Осылайша, Дербісәлі Мағриб елдерінің мәдениетін зерттеуге айтарлықтай үлес қосты [6; 36, 42].

4 сурет. Ғылыми жетекшіні тағайындау туралы хаттамадан үзінді, емтихан комиссиясының хаттамасы және аударма мәтіні.

1975-1976 жылдар аралығында Дербісәлі Мароккода зерттеу жұмыстарын жүргізіп, Мухаммед V атындағы университетте араб тілі мен әдебиетіне ерекше назар аударды. Мухаммед әл-Фасидің қолдауымен ол марокколық фольклорға қатысты құнды материалдар жинақтады, бұл оған Мәскеуде кандидаттық диссертациясын сәтті қорғауға мүмкіндік берді [7; 21].

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

5 сурет. Аспирант А. Дербісәлінің Мароккода тағылымдамадан өтуге арналған өтініші.

Алматыға оралғаннан кейін Дербісәлі өзінің еңбек жолын М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында ғылыми қызметкер ретінде бастады. 1977-1985 жылдары ол ҚазМУ-де (қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ) жұмыс істеп, оқытушыдан бастап филология факультеті деканының орынбасарына дейінгі жолды өтті. Дербісәлі Қазақстанда араб тілін оқытудың негізін қалады, алғашқы студенттер тобын жинап, шығыс филологиясы кафедрасын құрды. Сондай-ақ, Қазақ КСР Білім министрлігінің тапсырысы бойынша орта мектептерге арналған араб тілі оқулығын жасауға атсалысты.

Әбсаттар Дербісәлі – көрнекті шығыстанушы, дипломат және Қазақстанның діни қайраткері. Оның ғылыми жолы Тунистегі аз-Зәйтуна университетіндегі тағылымдамадан басталып, кейін Мәскеудегі Шығыстану институтының докторантурасында жалғасын тапты. Ол Марокко фольклорына арналған диссертациясын қорғап, ғылым докторы дәрежесін және профессор атағын алды. Дербісәлі Қазақ мемлекеттік университетінің шығыстану факультетін басқарып, елдегі шығыстану ғылымының дамуына зор үлес қосты.

1991 жылы Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, Дербісәлі университет проректоры ретінде халықаралық байланыстарды кеңейтіп, әлемнің жетекші университеттерімен ынтымақтастық орнатуға белсенді атсалысты. Әл-Фараби өмірбаянын зерттеуге деген қызығушылығы ұлы ғалымның есімін Қазақ ұлттық университетіне беру ісіне ықпал етті.

1997 жылы Дербісәлі дипломатиялық қызметке ауысты, ал 2000 жылы Қазақстанның Бас мүфтиі болып сайланып, 13 жыл бойы рухани қызметке өз өмірін арнады. Ол сондай-ақ Алматыдағы Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің құрылуына жетекшілік етті.

Дербісәлінің ғылыми және қоғамдық жетістіктері көптеген марапаттармен атап өтілді, олардың ішінде Египеттің «Ғылым және өнер» I дәрежелі ордені, Халықаралық Сократ комитетінің «Ғылымдағы есім» марапаты, Оксфорд университеттері академиялық бірлестігінің «Құрметті профессор» атағы және Жапонияның «Күншығыс ордені» бар. Соңғы жылдары Дербісәлі Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтын басқарды және түрлі қоғамдық қызметтерге белсене қатысты.

Әдістер мен материалдар

Бұл зерттеу Әбсаттар қажы Дербісәлінің Қазақстандағы исламтану ғылымының дамуына қосқан үлесін талдауға бағытталған. Жалпығылыми әдістер мен тарихи талдау құралдарын үйлестіре отырып, авторлар ғалымның өмір жолы мен рухани мұрасын зерттеді. Алынған нәтижелер Дербісәлінің Қазақстандағы арабистика мектебінің негізін қалағанын және елдегі исламдық дискурстың қалыптасуында шешуші рөл атқарғанын көрсетеді. Оның еңбектері діни білім берудің дамуына және Қазақстандағы конфессияаралық диалогтың нығаюына елеулі ықпал етті.

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

Нәтижелер мен талқылаулар

Әбсаттар Дербісәлінің зерттеулері, әсіресе Қазақстан контексінде, ерекше құбылыс болып табылады. Кеңес дәуірінде, дінге қатаң қысым жасалған кезде, Дербісәлі исламтану саласындағы қазақстандық ғылымның негізін қалауға үлес қосты және жаңа заманның сын-қатерлеріне жауап берді. Ғаламдану қоғамның рухани саласына өзгерістер енгізуде, ал ислам бейбітшілік пен төзімділікті дәріптейтін дін ретінде ерекше маңызға ие болуда. Дербісәлі Қазақстандағы конфессияаралық және этносаралық татулықты сақтаудың бірегей тәжірибесін атап көрсетті. Оның ғылыми қызығушылығы Қазақстандағы исламның орны мен рөліне, сондай-ақ ислам мәдениетінің дамуына үлес қосқан қазақ даласының ғұлама-ойшылдарының мұрасын зерттеуге бағытталған.

Дербісәлінің өмірі мен шығармашылығын зерттеу әртүрлі кезеңдердегі Қазақстандағы исламтанудың дамуын тереңірек түсінуге, ислам мәдениетінің қалыптасуы мен дамуын қадағалауға және отандық исламтанудың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Ғалым сирек кездесетін шығыстық қолжазбаларды зерттеуге арналған бірнеше еңбектердің авторы, соның ішінде «Исламның жауһарлары мен қазыналары» атты кітабы бар [9; 494].

Дербісәлі қазіргі таңда Қазақстанда исламтану ғылымында Түркия үлгісі бойынша ислам мәдениетін зерттейтін арнайы орталық құру қажеттігін атап өтеді, онда ислам өркениетін зерттеу мәселелеріне ерекше көңіл бөлінбек [10; 48].

Әбсаттар Дербісәлінің исламтанулық мұрасы, оның жарияланған еңбектері мен жеке мұрағат материалдары айрықша ғылыми маңызға ие. Оның еңбектерінде ислам өркениетінің дамуындағы өзекті мәселелер мен болашағы қарастырылады.

Жарияланған еңбектермен қатар, терең талдауды қажет ететін жарияланбаған мұрағаттық материалдар да құнды дереккөз болып табылады. Ғалымның еңбектері дінге, ғылыми және кәсіби қызметіне қатысты кең ауқымды тақырыптарды қамтиды. Оның еңбектерінің көпшілігі зерттеушілік сипатқа ие: есептер, сипаттамалар, қолжазбалардың талдаулары, лекциялар мен баяндамалар, бұл оның басшылық қызметтердегі белсенділігіне байланысты.

Оның «Мешіттер мен медреселер» атты еңбегі Қазақстандағы ислам сәулет өнерін зерттеуге арналған және ерекше назар аударуға тұрарлық. Бұл кітапта автор мешіттердің стильдік ерекшеліктерін, олардың хронологиясы мен географиялық орналасуын талдап, оларды жіктеп, санын есептеген. Сонымен қатар, қазақ халқының тарихы мен мәдениетін қарастырып, Тараз қаласындағы ең алғашқы мешіт жайлы мәліметтерді келтіреді. Ортағасырлық қалаларға сипаттама беру кезінде ал-Мақдиси, Мұхаммед Хайдар Дулати, ибн Хаукал, Мустауфи, Шараф ад-Дин ‘Али Йазди, В.В. Бартольд сынды атақты тарихшылар мен археологтар К. Ақышев, К. Байпақов, Л. Ерзаковичтің зерттеулеріне сүйенеді.

Дербісәлі қазақ халқының руханиятына исламның ықпалы, медреселердің пайда болуы және ислам мәдениетінің дамуына үлес қосқан ғалымдар туралы терең әрі әсерлі баяндайды. Ол сондай-ақ XIX ғасырдың екінші жартысында медреселерде білім алған көрнекті ғалымдар, жазушылар мен ақындар – Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мәшһүр Жүсіп және Абай Құнанбайұлына ерекше назар аударады [11; 395].

Әбсаттар Дербісәлінің ғылыми мұрасы оның мақалалар, эсселер мен очерктер жинақтарында көрініс тапқан және ислам өркениетін зерттеуге қосқан көпқырлы үлесін көрсетеді. Бұл еңбектер оның Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы төрағасы және Бас мүфти қызметіндегі жұмысы кезеңінде жазылған және исламтану, шығыстану, тарих және тарихнама зерттеушілері үшін құнды дереккөз болып табылады.

«Руханият пен өркениет» кітабы – оның ғылыми мұрасының айқын көрінісі. Бұл еңбекте ислам тарихы, қазақ даласында ханафи мазхабының таралу ерекшеліктері, имам әл-Матуридидің ақидасының маңызы, сондай-ақ Жетісу мен Оңтүстік Қазақстаннан шыққан ортағасырлық ғалымдардың жазба мұралары туралы материалдар ұсынылған. Дербісәлі идеологияның қалыптасуы мен әртүрлі ғылымдарды өркениеттік тұрғыдан зерттеу тәсілдерін қарастырады, сондай-ақ түркі халықтары үшін дәстүрлі исламның құндылықтары мен ерекшеліктеріне тоқталады. Ортағасырлық Шығыстың Дамаск, Бағдад және Каир сияқты ірі ғылыми орталықтарында білім алған қазақстандық ғалым-ойшылдардың, соның ішінде әл-Фараби, Хибатулла ат-Тарази және Хусам ад-Дин ас-Сығнақи еңбектеріне ерекше мән беріледі.

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

Людмила Варшавскаяға берген сұхбатында Дербісәлі өзінің ғылыми қызметінің қоғамдық қызметімен тығыз байланыста болғанын атап өткен. Ол дін мәселелеріне және халықаралық байланыстарды нығайтуға көп уақыт бөлді. Оның пікірінше, мұсылмандардың рухани көшбасшысы ислам діні бойынша терең білімге ие болып қана қоймай, қазіргі әлеуметтік-саяси және этномәдени үдерістерді түсінуі, басқа діндердің негіздерін білуі және оларға құрметпен қарауы тиіс. Басқаша айтқанда, ол теолог, ғалым, экономист, дипломат және басқарушы болуы қажет [12, б. 395].

Қорытынды

Қазақстандағы исламтану зерттеулері, осы мақалада атап өтілгендей, ел тәуелсіздігін алғаннан кейін басталған мәдени өрлеу үдерісінде басты рөл атқарады. Қазақстандық арабистика мектебінің негізін қалаған Әбсаттар Дербісәлі бұл дамуға баға жетпес үлес қосты. Оның ғылым, білім, дін және халықаралық қатынастарды тоғыстырған көпқырлы қызметі Қазақстанның халықаралық аренадағы позициясын нығайтуға ықпал етті. Оның ғылыми еңбектерін талдау Дербісәлінің ислам мәдениетін зерттеп қана қоймай, оны қазіргі қазақстандық қоғам контексінде тарату мен интеграциялауға белсенді түрде атсалысқанын көрсетеді. Ғалымның зерттеулері исламның жалпыадамзаттық құндылықтарын және оның Қазақстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы маңызын айқындайды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 ИВ АН СССР (г. Москва). — Оп. 4. — Ед. хр. № 415. — Л. 57
- 2 Әбсаттар хаджи Дербисали. Забытые мыслители Великой степи (IX-XXвв.). Алматы: Изд-во «Аннұр Сапа», 2021.- 535с.
- 3 ИВ АН СССР (г. Москва). — Оп. 4. — Ед. хр. № 415. — Л. 57
- 4 Әбсаттар хаджи Дербисали. Забытые мыслители Великой степи (IX-XXвв.). Алматы: Изд-во «Аннұр Сапа», 2021.- 535с.
- 5 ИВ АН СССР (г. Москва). — Оп. 4. — Ед. хр. № 415. — Л. 47
- 6 Әбсаттар хаджи Дербисали. Забытые мыслители Великой степи (IX-XXвв.). Алматы: Изд-во «Аннұр Сапа», 2021.- 535с. ИВ АН СССР (г. Москва). — ОП.3. - ед. хр. № 663. — Л. 1-2
- 7 Востоковед-теолог- педагог. Духовное управление мусульман Казахстана.- Алматы, 2007. — 193 с.
- 8 Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының төрағасы, Бас муфти, шейх Әбсаттар қажы Дербісәлінің 2011 жылы атқарған іс-шаралар шежіресі.-Алматы, 2012.-208 бет.
- 9 Сол жерден, 48 б.
- 10 Әбсаттар қажы Дербісәлі. Руханият және өркениет (зерттеулер мен мақалалар). Алматы: «Атамура», 2016. — 712 б.
- 11 Сол жерден, 630 б.

Д.К. Жанабергенова, А.М. Тилеубаев

Духовное наследие казахстанского ученого востоковеда и исламоведа Әбсаттара Багисбаевича Дербисали

В год 34-летия Независимости Казахстана мы чествуем ученых, посвятивших себя сохранению культурного наследия. Одним из таких ярких представителей является Әбсаттар Багисбаевич Дербисали, основатель казахстанской школы арабистики, академик и признанный эксперт в области востоковедения и исламоведения. В связи с возрастающим интересом к исламским исследованиям в мире, анализ творчества Әбсаттара Дербисали, выдающегося казахстанского исламоведа, становится особенно актуальным. Его работы способствуют лучшему пониманию ислама в Казахстане, укреплению межкультурного диалога и обогащению научного знания. Данное исследование направлено на изучение вклада Әбсаттара Дербисали в развитие исламоведения в Казахстане через анализ его

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

научных работ и жизненного пути. Уникальный опыт ученого делает его труды ценным источником для исламоведения как в Казахстане, так и за рубежом.

Ключевые слова: ученый – востоковед, исламовед, религиоведение, духовное наследие, исламская цивилизация, арабист, исследования ученого, вклад в исламоведение.

D.K. Zhanabergenova, A.M. Tileubaev

The spiritual heritage of the Kazakh scientist, orientalist, and Islamic scholar, Absattar Bagisbayevich Derbisali

In the year of Kazakhstan's 34th Independence anniversary, we honor the scientists who have dedicated themselves to the preservation of cultural heritage. One such prominent figure is Absattar Bagisbayevich Derbisali, the founder of the Kazakh school of Arab studies, an academician, and a recognized expert in the field of Oriental and Islamic studies. Due to the growing interest in Islamic studies worldwide, the analysis of the work of Absattar Derbisali, an outstanding Kazakh Islamic scholar, becomes particularly relevant. His works contribute to a better understanding of Islam in Kazakhstan, strengthening intercultural dialogue, and enriching scientific knowledge. This research aims to study the contribution of Absattar Derbisali to the development of Islamic studies in Kazakhstan through the analysis of his scientific works and life journey. The unique experience of the scientist makes his works a valuable resource for Islamic studies, both in Kazakhstan and abroad

Key words: scholar – orientalist, Islamic scholar, religious studies, spiritual heritage, Islamic civilization, arabist, scholar's research, contribution to Islamic studies.

References

1. IV AN SSSR (g. Moskva). – Op. 4. – Ed. khr. № 415. – L. 57.
2. Äbsattar khadzhi Derbisali. Zabytye mysliteli Velikoy stepi (IX–XX vv.). – Almaty: Izd-vo «Annūr Sapa», 2021. – 535 s.
3. IV AN SSSR (g. Moskva). – Op. 4. – Ed. khr. № 415. – L. 57.
4. Äbsattar khadzhi Derbisali. Zabytye mysliteli Velikoy stepi (IX–XX vv.). – Almaty: Izd-vo «Annūr Sapa», 2021. – 535 s.
5. IV AN SSSR (g. Moskva). – Op. 4. – Ed. khr. № 415. – L. 47.
6. Äbsattar khadzhi Derbisali. Zabytye mysliteli Velikoy stepi (IX–XX vv.). – Almaty: Izd-vo «Annūr Sapa», 2021. – 535 s.; IV AN SSSR (g. Moskva). – Op. 3. – Ed. khr. № 663. – L. 1–2.
7. Vostokoved-teolog-pedagog. Dukhovnoe upravlenie musul'man Kazakhstana. – Almaty, 2007. – 193 s.
8. Kazakstan musul'mandary dini basqarmasynyn tôraghasy, Bas mufti, sheikh Äbsattar qazhy Derbisäliding 2011 zhyli atqargan is-sharalar shezhiresi. – Almaty, 2012. – 208 b.
9. Sol zherden, 48 b.
10. Äbsattar qazhy Derbisäli. Rukhaniyat zhäne örkeniet (zertteuler men maqalalar). – Almaty: «Atamura», 2016. – 712 b.
11. Sol zherden, 630 b.